

100 éve született Szabó Lőrinc

KABDEBŐ LÓRÁNT

Szabó Lőrinc pályaképe

Költői és műfordítói életműve a magyar líra ritka kivételes teljesítménye, amelyben a műalkotás nemcsak valamely történeti jelen idő eseményeinek átélése, emberi és társadalmi igények bejelentése, hanem a létezés egészében való jelenlét átgondolásának poétikai alkalmá. Cusanus napjainkban sokat idézett, Vas István által már a századközépen versbe is foglalt meghatározása Szabó Lőrincre igencsak érvényes, a költőre és a magánemberre egyként: „coincidentia oppositorum” („ellentétek keresztezési pontja”). Ugyanezen a költő *Tao te king* című, 1931-ben írott versének szavaival: „igaz egész csak ellentétéiddel együtt lehetsz”. Szabó Lőrinc verseinek sokak által dicsért formai erőssége; ennek a sokféleségnek az összefogása a kompozícióban. Sokat emlegett merész poétikai szabálytalanságai: a változtathatatlan látszó rend szabályain ütött sebek; az üdvözülésért kiáltó szenvedés ziháló jajdulásai. Költői szólamaiban önmaga állításával és beszédmódjával is állandóan vitatkozóban Gottfried Benn és T. S. Eliot társaként tűnik fel, akiket ő maga is fordított. Verseinek többféle olvasata érvényes lehet, mégis, azt hiszem, a többféle tendenciájú olvasatnak az egyszerre való megjelenítése adhatja a Szabó Lőrinc-i költészet világirodalmilag is érvényes jelentőségét.

Ha költői alakját imígyen látom föltűnni, életműve a huszadik századot leginkább reprezentálóak közé tartozhat. Azt a századot szólaltatja meg, amelyben minden következetes törekvés éppen önmaga ellentétére váltott át; ahol a kimondott szó a megfogalmazásba fogás pillanatától máris mást fedez; a tett pedig állandó ellenkezésben él az erkölccsel; és az ember végső menedéke, a magány is újabb kiszolgáltatottság terepévé lényegül át: „Magányod barlangját kard kutatja át” – írja 1931-ben a *Politika* című versében. Minden látványosan önmaga ellentétéként is létezik. Egyidejűleg is, utólag szemlélve méginkább. A költő is keresztúton áll, mint évszázadának emberisége.

Egyidős volt a huszadik századdal. A század poklaiból visszatekintve „boldog békeidőknek” nevezett időben született, 1900. március 31-én. Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik megyeszékhelyén, Miskolcon, a tizennyolcadik század folyamán görög kereskedők felvirágoztatta, majd a századunk elejére ipari központtá és vasúti csomóponttá alakuló vidéki városban. A vasútállomáshoz közeli Újvilág utcában (a későbbi Vörösmarty utca 49-es számú házban), egy csak – a csatornázás akkori hiányából következő – obszcén csúfneven emlegetett zajos városszéli kocsmá szomszédságában született. Mára a kicsiny házak eltűntek, a szülőház helyén a Vörösmarty utcai lakótelepen már csak a költőről elnevezett utcácska emlékeztet a mára a város dicsőségét jelentő eseményre. A későbbi költő tulajdonképpen véletlenül született itt. Ugyanis édesapja mozdonyvezető volt, akit szükségszerű pihenésében zavart a környezet, ezért nemsokára továbbköltözött. Különben is szinte évenként másik városban laktak, a feladat az apát más-más telephelyre irányította.

A költő ősei kálvinista papok és tanítók voltak. A protestantizmust és a magyarságot a harmincéves háború idején védelmező Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől a család nemességet is kapott, *gáborjáni* előnévvel. Mivel a magyar nyelvben családjuk mesteriséget jelentő neve igen gyakori, a költő felmenői a ritkának számító Lőrinc keresztnevet társították hozzá, sőt gyakran használták megkülönböztetésül nemesi előnevüket is. A költő első publikációján G. Szabó Lőrincként szerepel. A költő apja megszakította a családi tradíciót, nem akart latinul tanulni, kibukott a középiskolából, így lett megbecsült mesterember, akitől fia megtanulhatta a dolgok és tények tiszteletét. Édesanyja Panyiczky Ilona. A költő anyai ágon Lengyelországból politikai okokból elmenekült, az új hazában is balsorsüldözte, elszegényedett nemesi családból származott: nagyapja „ezermester volt, gépész; ősei / Lengyelországból jöttek, valahogy / a trónhoz is közük volt, s ő maga / még tudott lengyelül [...] egykor / szakajtóban állt nála az ezüstpénz, / de elment mind, ahogy a föld is elment, / mert apánk bizony szeretett mulatni. [...] ispán volt [...] és keze alatt / béresek voltak és dohányosok, / s aztán megégtünk, a gép is, a cséplő, az is ott vészett, s mi Miskolcra mentünk / és nagyapád a vasúthoz került,” – imígyen gyűjti össze az *Anyám mesélte* című vers 1943-as változatában a költő anyai családja történetét. Felnőtt kort megérett Zoltán bátyja vasúti mérnök lett, a vasútnál élte le életét családjával, szintén Miskolcon. Rózsika nevű húga születése után meghalt, Hajnalka húga fiatalon tüdővészben sorvadt el, a költő majd versben siratja meg, végiggondolva az emberi létezés vágyakozásainak és korlátozottságainak ellentmondásait (*Halott húgom könyvei*, 1937).

A költő művészet iránti érzékenységét édesanyjától örökölte. Már gyermekkorában kitűnő tanuló volt, nagy akarással igyekezett visszakerülni az elveszített értelmiségi környezetbe. Az elemi iskola első osztályát 1906-ban Miskolcon kezdi el, 1907 és 1908. március 31. között egy másik megyeszékhelyen, Balassagyarmaton folytatja (a második és harmadik osztályt; az akkori Templom utca 10. számú házban laktak, az utcát mára a költőről nevezték el, lakásukat emléktábla jelöli) és Debrecenben, a magyar kálvinizmus központjában fejezi be (1909-ben). Ugyanitt, az egyik legmagasabbban kvalifikált kálvinista középiskolában, a Református Főgimnáziumban ismerkedik meg a magyar és világirodalom jelenségeivel, a természettudományok eredményeivel és az értelmiségi társasági élet szabályaival. Debrecenben előbb a Késes utca 3., majd a Déli sor 22. és a Rákóczi utca 67. számú házakban, 1916-tól pedig a Veress utca 22-ben lakik szüleivel. Osztály- és iskolatársai között az elkövetkező korszak jelentős költői (például Gulyás Pál (1899–1944), a prózaíró Németh László későbbi barátja), irodalomtörténészei (a debreceni és a budapesti egyetemek későbbi professzorai: Juhász Géza (1894–1968), Kardos Pál (1900–1971) és Kardos László (1898–1987) és természettudósai kerültek ki (többek között Törő Imre biológus orvosprofesszor és a nemzetközi hírnévű atomfizikus Bay Zoltán (1900–1992), aki a második világháború utáni pillanatban az amerikai tudósokkal egyidőben valósítja meg sikeres Hold-radar kísérletét, majd a második világháború után az Egyesült Államokba települt át). Osztálytársa és diákszerelme Katalin (1900–1979) a gazdag és művelt Dienes család tagja: Pál nevű bátyja (1882–1952) a fővárosban a költő és szerkesztő Babits tanártársa, a forradalmak idején az egyetemek kormánybiztosa, emigrációs éveiben matematika professzor Angliában, akinek első felesége a Bergson-tanítvány filozófus Dienes Valéria (1879–1978); orvos testvéréről, Lajosról (1888–1974), aki évtizedekig a Harvard professzora volt, termet neveztek el az egyetemen, Barna nevű bátyja (1895–1950) az Egyesült Államokban protestáns püspök lesz, Kálmán, a mérnök (1881–1954) a harmincas években néhány

évet a Szovjetunióban dolgozik, könyvtáros testvére, László (1889–1953) a magyar Kommün alatt könyvtárügyi népbiztos, romániai emigrációja idején a húszas évek második felében alapító szerkesztője a marxista elméleti folyóiratnak, a Kolozsvárt megjelenő Korunknak, majd a Szovjetunióba emigrál és csak a háború után tér haza a Fővárosi Könyvtár vezetőjeként. A már akkor is költőnek készülő fiatalember tájékozódási modelljét ez a család határozza meg életre szólóan.

1918. március 8-án hadiérettségét tesz, március 15-től november elejéig katonáskodik (a debreceni tiszti iskolán, hogy ne vigyék a frontra – mint emlékezett rá: „íjedtében” – évfolyam első lett, ezért hadapród tizedesként gyalogsági kiképzőnek a lugosi tüzérezredhez kerül). A táborban éri a frontok összeomlásának híre, katonaruhában felsiet a fővárosba, ahol beiratkozik előbb a műszaki egyetemre, majd hamarosan átjelentkezik a bölcsészkar magyar–német–latin szakára. A forradalmak idején 1919 elejétől őszéig egy Gráf Ferenc nevű bornagykereskedő és nővére Podmaniczky utca 31. III. emelet 16-os számú lakásukba fogadják a fiatal egyetemistát, cégtársuk gyermekeinek korrepetitor-tanárát, sőt a Kommün alatt Bécsbe távozva a lakás őrzését is rá bízják. A ház asszonya tanítja a költőt a polgári viselkedés és a férfi–nő kapcsolat szabályaira. Hazatérésük után is megmarad barátságuk, s amikor 1945 után ismét távozni kényszerülnek, Sao Paulóban telepednek le; az öreg úr élete végéig atyai pártfogója marad a költőnek.

A forradalom idején Dienes László a fiatal egyetemistát maga mellé veszi az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Hivatal munkatársaként. Főnöke külföldre távozásával állását azonnal elveszíti. A háború végén a Duna vonaláig előretörő román csapatok elfoglalják a fővárost is, majd amikor kivonulva átadják a hatalmat Horthy admirális 1919. november 16-án bevonuló nemzeti hadseregének, csak a Tisza vonaláig hátrálnak, ezzel elvágják a fővárost az ország keleti vidékétől: a fiatal diák nem tud kapcsolatot tartani Debrecenben élő szüleivel, minek következtében minden támogatás nélkül éhezi a fővárosban napjait.

Első, még parnasszista hangvételű verseivel a Nyugat szerkesztőjénél, Babits Mihálynál személyesen is jelentkezik, aki verseit még ugyan nem közli, de vállalja költői pályájának figyelemmel kísérését és egyengetését. Bevezeti az írók akkori kedvelt találkozó helyére, a Centrál kávéházba, rövid egyetemi tanársága idején demonstrátorává fogadja, majd utóbb, 1920. július 2-tól a Reviczky utca 7. III. emelet 15. számú lakását is megosztja az ekkor ismét albérletekben nyomorgó egyetemi hallgatóval. Babits Mihály és Szabó Dezső (1879–1945; a forradalom idején megjelent, *Az elsodort falu* című, mezővidéki számvetést jelentő, a progresszióval látványosan szakító visszhangos sikerű regény szerzője) még a Kommün idején megszervezik a Kun Béla meghirdette kommunista kultúrpolitika ellenében a Magyar Írók Szövetségét. A Kommün bukása után, augusztusban Babits Szabó Dezsőnek ajánlja be tanítványát a titkári teendők ellátására. Miután a konzervatív szemléletű Babits a forradalom bukása után szakít az ekkor radikális-nacionalista oldalra kerülő Szabó Dezsővel, a baloldali szimpátiáit fenntartó fiatal költőjelölt is elhagyja szeptember végén ezt az állását.

Szabó Lőrinc már diákkorában tanulmányozza a hazai irodalmi reformmozgalom folyóiratát, a Nyugatot, és Babits Mihálynak, a századelő filozófiai ihletettségű, nagy formakultúrájú és európai irodalmi műveltségű költőjének valamint a német Stefan Georgénak (1868–1933) válik olvasójává és követőjévé. Amikor az első világháború végén a fővárosban, Budapesten egyetemistaként bekerül a hazai irodalmi életbe már latinból, görögöből, németből és franciából fordít (köztük Verlaine *Fammes* és Baude-

laire *Petits Poèmes en Prose* című teljes kötetét), jegyzeteit gyorsírással készíti, és Babits közvetlen tanítványaként nemsokára angolból magyarítja kiadók számára a Fitzgerald-féle Omar Khájjám-verseket majd Shakespeare összes szonettjét, és Coleridge *The Rime of the Ancient Mariner* című balladája remeklését. A Baudelaire-centenáriumra készülve pedig két nagynevű költő és műfordító (a már említett Babits Mihály és Tóth Árpád) társul választja, hogy hárman fordítsák le a múlt századi költő gyűjteményes verskötetét, a *Fleurs du Mal*-t. Ez a fordítás nemcsak Baudelaire bemutatása, hanem a századelő magyar versnyelvének összefoglaló emlékműve. A fordítások néha Simons fordítási módszerére emlékeztetnek. (Szabó Lőrinc a kötet 1943-as kiadása számára a maga fordításait jelentősen átdolgozta, hozzáalakította akkorra kiérlelődött költői beszédmódjához.) Gimnazista és kezdeti egyetemi és fordítói korszakának dokumentumait az *Érlelő diákevek* címmel 1980-ban összegyűjtött posztumusz kötet tartalmazza.

Első versei a Nyugat 1920. júniusi számában jelennek meg, közöttük a *Novus nascitur ordo* című, amely majd első verskötetében is szerepel. Ekkorra már járatos a legújabb európai költészetben és vitakozva-tájékozott a századelőtől kifejlődő avantgárd mozgalmakban. Első kötete, az 1922-ben megjelent *Föld, Erdő, Isten* ritka elismerést vált ki. Már külalakját is külön méltatja a Nyugat: a híres Kner kiadó és nyomda egyik legszebben formált kiadványa. Költőileg is szerencsésnek mondható csillagállás alatt indul: egy történelmi katasztrófa sújtotta környezetben poétikailag érvényesen tudja egyszerre megéreztetni az emberi kiszolgáltatottságot, a fiatal ember pánerotizmusát, és a létezés rendjében való tájékozódást. Az „érlelő diákevek” múltán életpályája és költői tájékozódása olyan fázisába lép, amelyről egyik legismertebb későbbi versének (a *Semmiért Egészen* címűnek) első sora vallhat summázóan: „Hogy retentetes, elhiszem, de így igaz.” Az első világháború, majd az azt követő forradalmi-ellenforradalmi hullámok, a háborúvesztes Osztrák–Magyar Monarchia széthullása, a Versailles-i békerendszerben harmadára csökkentett Magyarország a rászakadó inflációval és a mindebből is következő értelmiségi talajvesztettséggel egyszerre váltja ki a fiatal költőből a lázadás és a tehetetlenség érzetét. A háború előtt felnőtt reformnemzedék a forradalom bukása után szétszóródik a világban, világmegváltó szemlélete értelmetlenné válik. Magyarországon talajtalanná válik a háború előtti pillanatban éppen hogy megjelent avantgárd is, amelynek legjobb alkotásai emigrációban látnak napvilágot (a magyar avantgárd alapító-szervező mesterének, Kassák Lajosnak a bécsi emigrációban keletkezett, a *Máglyák énekelnek* című forradalomsírató prózaverses eposzát Szabó Lőrinc ismerteti itthon a Nyugatban). Szabó Lőrinc első verskötete olyan expresszionizmussal színezett, klasszikusan kiegyensúlyozott stíluszintézist képvisel, amely tematikájában a modern személyiség történelmi, érzelmi és létfilozófiai veszélyeztettségét érezteti. Nagytávlatú életmű alapozása volt a kötet, amelyhez az érett költő sorsfordító pillanataiban mindig is visszafordulhatott.

A kötet még Babits baráti védettségében, ifjonti szerelmek és az egyetemi társasági élet sikerei idején keletkezik. Megjelenése pillanatában ez a védettség már a múlté. A fiatalember fokozatosan elveszíti mestere barátságát. Menyasszonyát, Tanner Ilonkát, a később felvett nevén Török Sophieként ismert költőnőt (1895–1955) Babits veszi feleségül, és ez a kezdetben baráti hármasság egy életre szóló személyes ellentét forrása lesz.

Egyetemi tanulmányait abbahagyva a fiatalember megnősül, családfenntartó lesz, akire rászakad az értelmiségi nyomor. 1921 szilveszterén az apa tiltakozása ellenére,

bár végül is kényszerű beleegyezésével feleségül veszi az akkori idők legnépszerűbb lapkonzsernének, Az Est-lapok irodalmi szerkesztőjének (Dr. Mikes Lajosnak) leányát, a költővel azonos napon (március 31.), de nálánál korábban született, akkoriban megözvegyült leányát, Mikes Klárát (1896–1978). Ezt megelőzően Szabó Lőrinc 1921. augusztus 1-től állást vállal Az Est-lapoknál, előbb a hírek gyorsírója lejegyzője, majd stílusz szerkesztő. Az Est-lapok konzsernje az első világháború után szerveződik: egy bulvárlap, Az Est újjgazdag tulajdonos szerkesztője megvásárolja az ország két nagymúltú liberális lapját, a Pesti Naplót és a Magyarországot, majd az Athenaeum könyvkiadót és nyomdát. Ezzel Miklós Andor (1880–1933) a főváros legjelentősebb sajtóhatalmát teremti meg. Ez a lapkonzsern az úgynevezett Bethlen-féle konszolidáció támogatója. Bethlen István (1921. április 14-től) miniszterelnök a Kommünt követő, magát ellenforradalminak deklaráló „fehér terror”-ral hatalomra került Horthy Miklós rendszerének nemzeti legitimációját éri el: a diktatúrából kifejleszti a jogállamiságot szimuláló parlamentáris államszerkezetet. Ennek a konszolidációnak lesz a része a háború előtt és alatt, majd a forradalmak idején a reformmozgalomban részt vevő, majd a retorziók idején létbizonytalanságba kerülő jelentős írók (közöttük Babits Mihály és a prózaíró Mórincz Zsigmond) számára a publikációs lehetőség és bizonyos anyagi biztonság megteremtése. Illetőleg a jelentkező újabb tehetségek felkarolása. Ennek megszervezését bízzák az írók barátjaként ismert, egykori katolikus papnövendékre, a „rejtélyes doktor úrra”, Mikes Lajosra (1872–1930), aki 1922. május 6-tól megindítja Az Est konzsern három lapjára kiterjedő irodalmi rovatot. Szabó Lőrinc előbb Az Est-nél dolgozik, majd másfél éves megszakítás (1926. július 1-től 1927. október 15-ig) után a Pesti Naplóhoz hívják vissza, végül 1928 őszétől 1944 végéig a Magyarországnál dolgozik. Számára hosszú ideig Az Est-lapok nemcsak munkahelyet, de publikációs lehetőséget is jelent. Bárha a lap szellemével vitában, egyes vezetőivel személyes feszültségben is él (Lásd *Öreg barátaimhoz* címzett vitatkozó versét 1932-ből), a tulajdonos Miklós Andor majd özvegye, Gombaszögi Frida, valamint az irodalmi rovatot vezető Mikes Lajos támogatását a lapkonzsern fennállása idején mindig élvezhette.

A költő első állandó budapesti lakása 1922. január 2. és 1927 nyara között albérlet, ahol a házinénit is a fiatal házaspárnak kell eltartania (Üllői út 31. földszint 3.), majd 1927 elejére a Gólya (ma Bókay) utca 50. (ma 56.) II. emelet 34-es számú lakást hozatják rendbe. 1923. április 23-án megszületik első gyermekük (meghalt: 1972. augusztus 8.), a később Gáborjáni Klára néven ismertté vált színésznő. De ekkortól szerveződik a költő kalandokkal teli szerelmi élete is. Egyik fellángolásának köszönheti az akkori legrangosabb magyar festő, Rippl-Rónai József (1861-1927) róla készített fiatalkori portréját. Ugyanis a festő híres modelljével, Zorkával kapcsolódik rövid ideig életútja. A rövidebb-hosszabb viszonyok mellett 1924 végétől előbb titkos, majd 1928 nyarán egy drámai feltárulkozás során a feleség számára is nyilvánvalóvá váló kapcsolata kezdődik felesége legjobb barátjának, Vékesné Korzátai Erzsébet (született 1902. június 25-én, Keszthelyen) egy szegény szabómester tisztviselőnőből magát individuálpaszichológus nevelőnővé képező leánya, ekkor egy csőd szélén álló kereskedő (Vékes Ödön, 1899–1957) válófélben (valójában sohasem váltak el) lévő felesége. A költő házasságának történetével a *Harminchat év* című (posztumusz) levelezésgyűjtemény ismerteti meg, szerelmi kapcsolatát a *Huszonhatodik év* című (1950–1951-ben írott) szonettciklus és a *Huszonöt év* című dokumentumkötet örökíti meg.

A kikapcsolódás pillanatait egy-egy baráti társaságban szervezett kirándulás jelenti a budai hegyekben, valamint az évi rendes szabadságok egy-két hetes itáliai utazással (1924. július 10. és 22. között magányosan majd 1925. augusztus 2. és 18. között feleségével), ausztriai-németországi úttal (felesége társaságában, 1928. szeptember 20. és 29. között), kirándulással a Raxra, Ausztriában (bátyja társaságában, 1929. szeptember 5. és 9. között). Egy riportút a Romániához való csatlakozás után eszmélkedő és szerveződérdélyi magyarok körében (1927. július 17. és augusztus 2. között), amelynek dokumentumai könyv alakban az *Utazás Erdélyben* című összeállításban jelennek meg 1992-ben. Baráti meghívásra hol ő, hol felesége a csehszlovákiai Ujtátrafüreden tölthetnek napokat-heteket az újonnan létesült Palace Szanatóriumban. Ezeknek az utaknak az emléke a költő ekkori expresszionista ihletésű verseinek két kiemelkedő darabja: az *Óda a genovai kikötőhöz* (1925) és a *Grand Hotel Miramonti* (1926).

A minden fiatal nemzedék életében elkövetkező mester (ez esetben: Babits) és az elindító folyóirat (ezúttal: a Nyugat) elleni (az akkori fiatalok esetében), 1923-tól éró szokásos generációs szervezkedésnek Szabó Lőrinc lesz egyik vezéralakja és folyóiratutknak, az 1927-ben meginduló Pandorának a főszerkesztője. A folyóirat története szintén a szokásos: a már összevont ötödik-hatodik szám után anyagi okokból és a résztvevők közötti széthúzás következtében megszűnik, adósság és másfél éves munkanélküliség marad a vállalkozás személyes következménye.

Ekkoriban következnek Szabó Lőrinc személyes sorsának kulminációs évei (1926 után, 1930 előtt): szerelmi válsága, felesége öngyilkossági kísérlete (1928. október 26-án éjjel), majd visszabékülésük, és a kedvesével ezt követő többéves kényszerű szakítás. Emlékezései szerint drogokkal is kísérletezik ezidőben.

Ennek az időszaknak a kötetei a *Kalibán* (1923), *Fény, fény, fény* (1926), *A Sátán Műremekei* (1926) címűek. Expresszionista társadalombíráló hang és szertelen önmegvalósító vágyakozás illetőleg e vágyakozás megbicsaklásának leírása jellemzi e korszak tematikáját (kiváltképpen a kötetek címadó darabjait vagy az *Isten, a Klió, az Ujsághírben a végtelen, a Mérget, revolvvert, a Negyedóra Isten és a Hivatal közt* címűeket). A kor európai expresszionista lázadó verseitől ugyanakkor már ezekben is elkülönöbzik a költő, ugyanis a lázadás messianisztikus, jövőt szolgáló hivatásában nem hisz, a változtathatlanság feltételezésével írja néptribuni indulatú verses szónoklatait. Ezt követően 1927 és 1928 során olyan verseket publikál Az Est-lapok vasárnapi-ünnepi számaiban (köztük az 1928-ban publikált, T. S. Eliot későbbben keletkezett *Coriolanus*-törédékeihez hasonlatos szemléletű tisztázó *Vezér* címűt), amelyek kétségbe ejtik: bárha kötetben 1928-ban kiadhatná a két év termését, elhalasztja az alkalmat, úgy érzi, alkotói válságba jutott. 1929-ben egyéves költői hallgatás következik.

Később, megújult költői horizontjáról átdolgozza e három kötet és e két év kötetet kihagyó termését. Mégis az ekkori versek hozzájárulhattak Szabó Lőrinc költői megújulásához, a bennük felhalmozódó ellentmondások pedig a világlíra folyamatába kapcsolhatták a költőt. Amikor ezekkel kapcsolatban egyfajta Kalibán-szindrómáról beszélek, hangsúlyoznom kell: nem szöveghatásról, hanem a világirodalom egymást nem ismerő alkotóinak egymástól független kísérleteiről van szó, amelyek csak mai horizontról munkálnak össze világirodalmi értékű eredmények alakításában. Olyan költői kísérletek jelennek meg, amelyek végeredménye alapvetően megváltoztatja a költészet hagyományos kérdező-horizontját.

Annak a poétikai paradigmaváltásnak, amelynek előtörténetét keresem, azt hiszem éppen Ezra Pound *Hugh Selwyn Mauberley (Life and Contacts)* címet viselő versciklusá-

ban található meg az előhangját. Pound a tízes évek utolsó harmadában úgy tér vissza a szabadverstől megcsömörlött T. S. Eliot társaságában a legszigorúbban kötött formájú Flaubert-i stilisztikához és Gautier-i versszerkesztéshez, hogy közben az ítéletek viszonylagossá tételét is beprogramozza a szövegbe. Ezáltal a visszatérés egyben poétikai újdonság kivitelezését váltja ki: a mondat-ítélet azonosság megbontását, a mondaton belül megteremtett interpretációs „atonalitást”. Pound 1920-ra véglegesített kompozíciójának egyetlen sorához is többféle, a század költői tendenciáit reprezentáló poétikai eseményt asszociálhatok: „Caliban casts out Ariel”.

A sor első olvasatként a kultúrszimbólumok történetében bekövetkezett változást rögzíti: a benne foglalt tényközlés a mese szabályai szerinti korábbi preferencia megváltozását jelenti, egy fokozatosan zajló folyamat végállomásaként. Európában, sőt Amerikában is, az iskolai színjátszást is belevonva a Jóisten-Prospero alakot régen kiszorította az Ariel-Caliban rivalitás, amelyben mindinkább Caliban kerül az érdeklődés előterébe. Browning *Caliban upon Setebos* című monológja (1860 körül keletkezett, 1864-ben publikálta költője), Renan filozófiai dráma-sorozata (*Caliban, suite de La Tempête*, 1878; *L'Eau de Jouvence, suite de Caliban*, 1880) előzi meg Pound versorát, de Caliban szava ott visszhangzik Joyce *Exiles* című drámájában is (a dráma megjelent 1918-ban; az e szempontból említésre méltó idézet Shakespeare *The Tempest* című mesejátékának harmadik felvonásából, a második színből kölcsönződik: „The isle is full of voices”) ahol a főszereplő, Rowen, az író „önarcképe” idézi fel, allúzióként az ír szigetre is vonatkoztatva Caliban szavait. Már régóta, amikor Caliban beszél, a ki semmizettet és a lázadót vélik megfogalmazni, illetőleg hallani. Ugyanakkor ez a Caliban magán viseli mindvégig a Shakespeare-meghatározta tulajdonságjegyeket is.

Pound versében a nézőpontváltás tudatosítása kétféle szöveggörnyezettel szembeállítva jelenik meg. Egyrészt a történelem hagyományos dialektikájába vonja bele a költő („All things are a flowing, / Sage Heraclitus says;”). Ez csak a változást nyilvánítja ki, minden értékelés nélkül, – tényt közöl. Ugyanakkor a bejelentést keretező, egymást magyarázó-kiegészítő megállapítások már az értékviszonyban bekövetkezett bizonytalanságot jelzik. Először egy grammatikai *atonalitással* lebegtetve, a mondat-ítélet azonosságot eloldva: „Christ follows Dionysus, / Phallic and ambrosial / Made way for macerations;” – utóbb az értékcsökkenés horizontjainak kemény-fogalmazású leírásaival jelezve a jelen értékszintjének bizonytalanságát. A *Maberley* szövegalkotására az értékszintet és értékkülönbözést egyszerre érzékeltető beleprogramozás a jellemző: ez értelmezteti a Caliban-Ariel preferenciális hatalmi és/vagy értékváltás jellegét is a hagyományos kultúrszimbólumban.

Ugyanez a magyar irodalomban két költő (előzőleg mester és tanítvány) költészetében szétválva és egymás ellen fordítva, monologikus jelleggel, hangnemi reprezentáció kíséretével jelentkezik.

A klasszikus modernségű költő, Babits Mihály 1916-ban háborúellenes gesztusként lefordítja a kultúrszimbólum eredetijét, Shakespeare *A vihar* című mesejátékát, értelmezése középpontjában a békehozó és kiegyensúlyozó Prosperóval. Ez a történelmi aktualitással is hangsúlyossá tett indítás a magyar irodalomban azután Babits tekintélyétől támogatva egyfajta humanista pátoszt indukál végig a század irodalmában, Prospero-Ariel preferenciával.

Ennek a hagyománynak a megzavarása okán hangosodhatott fel Szabó Lőrinc *Caliban*-versének (1923) az értelmezése: nemzedéki lázadás, egy nagytehetségű költő alkati és utóbb politikai jellemképe egyként kiolvashatónak vélődhetett a versből, amely

indíttatását tekintve valójában Sugár Károly szuggesztív színpadi Caliban-megjelenítésének és Renan drámájának kettős ihletését hordja magán, mint utóbb verse önértelmezésében a *Vers és valóságban elbeszéli* a költő.

Kölcsönös félreértésben leledzett az épp ekkor egymástól elszakadóban lévő mester és tanítvány. Babits rögzíteni akar egy hagyományos értelmezést, amikor a történelmi megrázkódások a kultúrszimbólumok hagyományos rendjét a világirodalomban alapvetően megrendítették. Szabó Lőrinc pedig e változást látva, annak elkerülhetetlenségét mutatja be. De mindketten kétségbeesve állnak az európai vers poétikai kiszolgáltatottságának tényével szemben. Babits azért, mert látja, hogy az általa is képviselt klasszikus modernség poétikailag nem rezisztens a *Caliban-szindrómával* jelezhető politikai és jelentéstani befolyásoltsággal szemben. Hiszen még az övéhez oly igen hasonlatos poétikai szerkezetű költészetet megvalósító Stefan George is (a vers címével magával is ráutalva) *A háború* idején egyfajta „Neue Reich”-ért való küzdelem meghirdetésében látja a „Sänger” feladatát, és a címével a hölderlini kérdéshez kapcsolódó másik háborús verse pedig (*Der Dichter in Zeiten der Wirren*) éppen azt jelentheti (mindkét verset Szabó Lőrinc fordítja magyarra, *Der Krieg* című közvetlen az első világháború után, „a költő engedélyével” jelenteti meg a Nyugat-ban *A háború* címmel, a másikat utóbb *A költő a zűrzavar korában* címmel), hogy a klasszikus modernség tematikus üzenetébe beleférhet különböző antihumanista messianisztikus közösségi eszmény preferálása. Legfeljebb a költő ízlése (mint a száműzetésbe menekülő George végső gesztusa) vagy morális ítélkezése, és a politikai messianizmust kizáró istenhite (mint Babits példává emelkedő magatartása), tehát *poétikán kívüli* tényező választhatja el a költőket a versbe építhető nyílt politikai azonosulások elfogadásától.

Szabó Lőrinc 1923-as *Kalibán*-verse beletartozik abba a versalakító folyamatba, amely 1920 és 1928 között jellemezte a fiatal költőt; három markáns hatás szövődik egybe versbeszédében: Stefan George klasszikus modernsége, a Pinthus-féle német *Menscheitsdämmerung* antológia avantgárdja és a görög kardalok hatására egyfajta monológ-verset alakít, amelyben a szociális feszültséget és a korszak kulturális zűllését feloldandó egybefogja a Führer és a Dichter alakját, mint azt éppen a George-kör ideológusa, Kommerell mutatja be a Hölderlinnel záruló klasszikus német költészetre hivatkozva (Max Kommerell: *Der Dichter als Führer in der deutscher Klassik*. Bondi, Berlin, 1928.) Szabó Lőrinc éppen szociális elégedetlensége következtében a „legyen a költő hasznos akarát” ars poeticával eljut a „Kellenek a Gonosz fegyverei!” (az idézetek az 1926-os megjelenésű *A Sátán Műremekei* című kötetéből valók) szélsőségig: versében perverz gondolati ellenkezéssel – borzadva, de hódolva is – idézi Kalibánt (1923), a könyvégető modern technikust, és vele mondja, egyes szám első személyben a Vezérrel (egy általános Vezér-képlettel) a világhatalmi programot (1928).

A *Mauberley*ben már megszűnt e két szélsőség hangnemi reprezentációval megjelenő monológikus lehetősége: a versbeszéd atonalitása egyben védekezés a hagyományos jellegű versbeszéd tematikailag elkötelezhető kiszolgáltatottságával szemben. Eszerint nem a hatalmi és/vagy értékbeli preferencia-váltás tematikai jellege és mikéntje adja a problémát, tehát már nemcsak az, hogy „*Caliban casts out Ariel*”, hanem, hogy lehetséges egyáltalán olyan beszédmód, amelyben valaki *casts out* valakit. Addig nem születhetett meg új poétikai paradigma, amíg a vers (legyen az akár hagyományos, akár klasszikus modernségű, akár avantgárd) a hasznosság-elv értelmében egyfajta teleológiát képviselt. Az antiliberalis szimbólum végül is megszülte önmagában a liberális dialógust.

Szabó Lőrinc az apolitikus magánember utóbb – ha hihetünk elfogult kortársi pletykáknak – figyelhetette akár szimpátiával is Hitler alakját, mint ahogy Pound politikai magánemberként valóban támogatta Mussolinit – költészetükben ugyanakkor olyan dialogikus poétikai paradigmát teremtettek, amely ellenemond minden hasznosság-elvű, a messianisztikus történelmi tendenciák által felhasználható monologikus poétikai megoldásnak.

A klasszikus modernség a húszas években azután elinduló második hulláma végülis a kultúrszimbólumok hagyományos viszonyrendszerét felbontva a mítoszok irodalmi feldolgozásának új nyelvezetén szólal meg, kiváltva a poétikabéli paradigmaváltást.

Ennek eredményeként példaképpen Szabó Lőrinc egy balladisztikus keretbe foglalt versét idézem, a harmincas évek közepéről, a *Szun Vu Kung lázadása* címűt. Szun Vu Kung, a világhatalomra törő majomkirály és a békét biztosító Buddha kultúrszimbólumát szembeesíti a vers. Az előadás szinte gyermekszobába illő elbeszélése ellenére nem találunk a versben Caliban-Ariel-szerű vagylagosságot. A lineáris történetben Buddha (mint Pound *Mauberley*jében) „casts out” ugyan Szun Vu Kungot, hangnemét tekintve ugyanakkor éppen a dialogikus megjelenítés a vers jellemzője. A dialógus természetesen nem a szereplők között van (az csak rejtett monológgá csúsztatná a verset), de a szereplő személyeken belül. Szun Vu Kung világvégi utazása nemcsak a hagyományos eszmények hatalomvágyó kifordítása, hanem – hasonlóan a Yeats *Irish Airman*jéhez – „A lonely impulse of delight / Drove to tumult in the clouds”; aki hasonló megdöbbenéssel fogadja a világ végén megjelenő „waste”-et a maga belső „tumult”-jában; izgatott, célratörő ténykedése nemcsak pusztítás, de hasonlatos Rilke Orpheusának, a „ganzen Werkes”-t befejezni akaró igyekezetéhez. Buddha pedig nemcsak a megváltó jóság, de „kíméletlen”-en kegyetlen büntető tevékenységével egyben maga a mindenkor korlátozás. A kultúrszimbólum ebben a versben átváltozik mítosszá, amely kizár minden dekódolható egyértelmű üzenetközvetítést: labirintusba jutunk általa, ahol minden „egyszerre mindenféle” – mint Szabó Lőrinc 1931. május 17-én a Pesti Naplóban megjelent verse exponálja a probléma egyszerre politikai és poétikai oldalát.

Es ezzel eljuthatunk a klasszikus modernség második hullámának versbeszédéhez, a *dialogikus poétikai paradigmához*, – ez a költői beszédmód a tízes években az angol, ír és amerikai lírában jelenik meg, egy-egy perszóna által megszemélyesített formában: T. S. Eliot *Prufrock*jában, Ezra Pound *Mauberley*jében, majd pedig Yeats *An Irish Airman Foresees His Death* című versében vagy a későbbi *Leda*-szonettjében. A magyar költészetben ezt a versbeszédet Szabó Lőrinc alkalmazza elsőként a húszas évek második felétől kezdődően. Kiteljesedése a húszas évek közepe-vége és a harmincasok eleje: Yeats mitosz- és filozófiai verseinek, Rilke Orpheus-szonettjeinek és Pound *Cantóin*ak korszaka. És természetesen a *Te meg a világ* keletkezéséideje.

A *Te meg a világ* kötet verseiben (megjelent 1932) Stirner szélsőséges individualista filozófiájától is ihletetten a személyiség szabadságharcának kemény próbáját méri magára a költő. Sokak megítélése szerint ez a kötet jelenti – József Attila *Eszmélet* körüli verseivel egyetemben – a század magyar lírájának csúcsteljesítményét. A kötet világa olyan konok és következetes költői megszólalás, amely állandó igazságra törekvésével éppen az egy Igazság létezését kérdőjelezi meg; a költői pálya beteljesítése ellenére azt tudatosítja, hogy az ember nem érhet el semmilyen teljességet; a hit szolgálatában álló kálvinista papi nemzedékek neveltjében éppen e kötet során bicsaklik meg a hit: Istenhez vágyódását a tények rideg tisztelete utasítja vissza minduntalan. A kötet legismertebb darabjai: *Célok és hasznok között*, *A belső végtelenben*, *Felirat*, *Egyetlenegy*

vagy, *Az Egy álmai, Csillagok közt, Szeretlek, Meg fogok halni, Tenger, Semmiért Egészen, A homlokodtól fölfelé, Hajnali rigók, Egy egér halálára, Kortársak.*

Ebben a kötetben rögzül az a poétikai gyakorlat, amelyet dialogikus költői paradigmának nevezhetünk. A hagyomány és újítás, heideggeri értelemben vett most-pontokra szakadó és autentikus idő, a (közös emberi és a személyes) tapasztalat és az elképzelt jövő, az emlékezet és annak (jó és rossz irányba egyképp) deformálódó feldolgozása, no meg a történelmi és az életrajzi esetlegességek sorozata olyan *mezőt* határoz meg, amelyben az egyes alkotások és a belőlük megépülő életművek poétikai rendben szervülnek. Vannak korok, amikor ezek az ellentétek kapnak hangsúlyt: a műalkotást nemcsak a tudat kérdező munkálkodása határozhatja meg, hanem éppen a kérdés *mikéntjében* bekövetkező, az alkotásmód egészére kiterjedő változás befolyásolja. A költő és a vers viszonyában következik el alapvető változás. Ilyenkor paradigmaváltásról szoktak beszélni. Magam részéről ezt a definíciót elfogadva a húszas években induló magyar költők közül Szabó Lőrincet és József Attilát a világirodalomban leírható paradigmaváltás részeseiként szemlélhetem.

Miként jelentkezik ez a váltás a húszas évek lírájában? A líra megszűnik üdvtan lenni, elveszíti a jövőképet, és meghasonlik a történelemmel. A „nagy elbeszélés (grand récit)” ellenében a naprakész tájékozódás kényszere alakítja a tudat kérdezőmódját, a történelmi haladással szemben a pillanat történései kapnak hangsúlyt. A mindenkori jelen archetipikus előképei válnak viszonyítási lehetőséggé: az egyszer már megtörtént esetek lefolyása lesz összehasonlítási alappá. A kérdés ezáltal állandó viszonyítás formájában jelenik meg: a viszonyítás pedig kiváltja az állandó vitatkozást. Szabó Lőrinc egyik versének mottója adhatja ennek a beszédmódnak az alap modelljét: „A: rettenetes. De ne törődj vele, mert mindezen nem lehet változtatni. B: Nem lehet változtatni? Hisz ez még rettenetesebb!” (*Tízezer magyar gyermek*, megjelent a Pesti Napló 1927. április 17. számában). Előfordul, hogy egy grammatikailag pontosan hasonló módon megszerkesztett mondat más-más történetbe illesztve éppen ellenkező logikai ítéletet képvisel. Ezáltal a hagyományos elbeszélés lehetetlenné válik: olyan beszédmód jelenik meg, ahol ugyanaz a szöveg kerül önmagával dialógusba. A hangnemi egységet megkívánó, a mondat-ítélet azonosságát kétségbevonhatatlan tényként kezelő, monológ típusú, hagyomány szentesítette versbeszéd ellenében nálunk Szabó Lőrinc alkalmazza elsőként az önértelmezést a heideggeri „Über-sich-sprechen” értelemben vett, körülbeszélésben megvalósító, önmagát valamely másikkal valamiről folytatott beszéddel kifejező lírai beszédmódot. A művön belül poétikai különbözteséssel egyszerre jelenik meg egyfajta aktor és néző: „wir im Schauspiel des Lebens gleichzeitig Zuschauer und Mitspielende sind” („az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk”) – ahogy Niels Bohrt idézve Heisenberg rátalál a műalkotásra és a tudományos ténykedésre akkor egyként érvényes metaforára (Werner Heisenberg: *Physik und Philosophie*, 1959, Ullstein Buch NR. 249., West-Berlin, 1961. 40). A művön belül egyszerre szólal meg a változtatni akarás vággyal teli szólama és a változtathatatlanság tudomásulvételének törvénytmondása.

Szabó Lőrinc költészete első olvasásra könnyen érthető. Éppen ezért könnyen félre is érthető. Éppen a beszédmód dialogizáltsága hozza felszínre a költészetében megformált ellentéteket. Mondatszerkesztése, szóhasználata, elbeszélés-technikája költőtársai közül talán őnála van legközelebb a beszélt nyelvhez. Verseinek formáltsága konzervatív tendenciákat erősít fel: pályája elején az angol hatásra felerősödő anapestizált jambus jellemzi, első kötetének (*Föld, Erdő, Isten*, 1922) darabjai a blank verse alakításmód-

jára emlékeztetőek. Majd a görög kórusok szólamát utánamondó expresszionista szabad versek kiterője (Rába György megállapítása a *Fény, fény, fény*, 1925; *A Sátán Műremekei*, 1926 kötetekről) után a strófás jambusi jellegű, rímeléses verselésre tér át (*Te meg a világ*, 1932; *Különbéke*, 1936; *Harc az ünnepért*, 1938; *Régen és Most*, 1943; *Valami szép*, 1956), majd pedig a – már a harmincas évek elején (a *Te meg a világ* kötetben) is feltűnő – szonett különböző variációi válnak legjellegzetesebb versalakzataivá (*Tücsökzene*, 1947 és kibővíve 1957; *A huszonhatodik év*, keletkezési ideje: 1951–52, befejezése és megjelentetése: 1957; és a *Valami szép* gyakori versformája).

Ugyanakkor a nyelvi extravaganciákat kerülő, grammatikai pontosságú mondatformálás és a hagyományos formálású versalakzat éppen az ellentmondásosság megjelenési formája. Az állítás-kétségbevonás-tagadás egyszerre való jelenlétét biztosítja a versben. Nála nem a szöveg folyamatossága rejtja az ellentmondást, hanem a szöveg és a poétikai alakzat egymást keresztezése. A sor és a strófa nem az elbeszélés kiegészítője, hanem éppen hogy megszakítója. A mondat az ő versében sohasem esik egybe a sorral, hanem sorközi metszettől metszetig tart. Sőt még a görög klasszikus verselési jellegzetességek sem a sor formájában jelennek meg, hanem azok is metszettől metszetig érvenyesek. Így sajátos sor-mondat aszinkron jön létre. A jambusi jellegű sor szétvágja a mondatot, a rímek hangzatosan egyfajta recitálást biztosítanak, a mondat ugyanakkor az enjambement-ok segítségével a sorok között alakul, sokszor klasszikus metrikai formákkal erősítve.

Ezáltal Szabó Lőrinc versében egyszerre minden „épül és omlik”. Minden állítását ugyanabban a mondatban kétségbe is vonja. Nem a tagadás szándékával, hanem a kérdés pontossága érdekében. „Te is egy lehetséges világ vagy” – hangoztatja a Russell filozófiájából átvett biztatást Kőhalmi Bélának az *Új könyvek könyvében*, az írókat olvasmányaikról faggató interjúorozatban. Elveti az egy Igazságot, de keresi az Egyes ember igazságait. Ennek érdekében kérdezi végig Russell és Stirner filozófiáját, majd a kelet bölcseit.

Költői és versfordítói rangja a *Te meg a világ* kötet megjelenésétől nyilvánvalóvá válik, ezt mindegyik politikai rezsim végül is díjakban is kifejezni kénytelen. Egy 1944-ben írott levelében erről így vélekedik: „Úgy látszik, hogy »poésie pure« felfogásomat ma, jobb és bal, legalábbis ami ebből az én személyemet illeti, értené és méltányolná.”. A két háború közötti irodalmi élet sokat vitatott mégis legrangosabb alapítványi jellegű irodalmi elismerését, a Baumgarten díjat háromszor nyeri el (1932-ben, 1937-ben és 1944-ben). A konzervatív irodalmi életet összefogó Kisfaludy Társaság a Kosztolányi Dezső halálával megürült helyre 1937-ben őt választja tagjává. Budapest Székesfőváros Arany János Érmét 1940-ben, felnevelő városában, Debrecenben pedig 1943. december 8-án veszi át a Debreceni Irodalmi Társaságok és a Nyári Egyetem Csokonai-díját, majd közvetlenül az ország német megszállása előtt az Irodalompartoló Társaság díját is elnyeri. Sőt várományosa lett a magyar művelődés körül érdemeket szerzett írók, művészek és tudósok kitüntetésére Horthy Miklós kormányzó által 1930-ban alapított Corvin-láncnak, kora legrangosabb állami elismerésének. Ezt már a német megszállás megghiúsítja. A háború után 1947. december 17-én a Magyar Írók Szövetsége tagjai közé felveszik, az 1956-os forradalom előtti időben (szeptember 17-én) pedig beválasztják az elnökségébe. Műfordítói tevékenységéért (különösen Majakovszkij-fordításaiért) 1954-ben József Attila-díjjal majd 1957. március 15-én a háború utáni legmagasabb állami művészeti kitüntetéssel, a Kossuth-díjjal tüntetik ki a zeneszerző

Kodály Zoltán és a prózáíró Németh László társaságában. Temetését a Kerepesi temetőben nagy állami pompával rendezik.

A harmincas évektől sajátos kettősség jellemzi a magánember és a költő pályáját. Az életrajz ekkortól szinte haláláig tartogatja számára a legnagyobb megpróbáltatásokat. A mindinkább háborúra készülő majd abba belebonyolódó Európában a náci érdekszférában élő népek számára éppúgy gyanússá válik politikailag az Egyes ember igazságait kereső-védő kérdező líra (lásd Stefan George távozását halála előtt a Harmadik Birodalomból, majd Gottfried Benn korábbi felmagasztalása utáni veszélyeztetettségét ugyanott), mint majd a világháború utáni szovjet-kommunista elvek alapján szerveződő, az úgynevezett *vasfüggöny* mögötti világban. Ebben a politikailag állandóan változó világban kellett Szabó Lőrincnek, a magánembernek lehetőséget teremteni, hogy családját ellássa, alkotói (versírói, fordítói) munkáját zavartalanul végezhesse, hogy utazhasson, világot láthasson.

Az 1928-as családi válságot követő kompromisszum eredményeként új lakásba költöznek az akkor még zöldövezetnek számító Németvölgyi úton az akkori 6-os (mai 16-os) számú ház félemeleti 2-es számú lakásába, amelyet ma már emléktábla jelöl. Ebben a lakásban születik fiuk, a későbbi versek Lócija 1929. december 14-én, a későbbi nemzetközi mértékkel mérve is kiváló röplabdázó utóbb a magyar reklámfilm úttörő személyisége, a Szabó Lőrinc hagyaték lelkiismeretes gondozója, a Szabó Lőrinc-iskolalánc alapítója (meghalt 1997-ben). Majd 1935. május 20-ával átköltöznek a Pasarétre, a ma már szintén emléktáblával megjelölt Volkmann utca 8-as számú házba, ahol az ostrom előtti pillanatokra tudja megépíttetni könyvtárszobáját, amely az elkövetkező évtizedekben költői és fordítói munkahelyévé is válik.

Szabó Lőrinc munkahelye és verseinek szinte hetenkénti publikációs fóruma Mikes Lajos (1930. augusztus 19.) majd Miklós Andor (1933. december 2.) halála illetőleg Bethlen miniszterelnök bukása (1931. augusztus 24.) után a harmincas években megváltozik. Az özvegy örökös, a neves színész, Gombaszögi Frida (1890–1961) kedveli a költőt, tanácsadói annál kevésbé. Ugyanakkor az új, a Hitler előretörésével egyidőben, 1932. október 1-én hatalomra kerülő, reformokat tervező Gömbös Gyula (1886–1936) miniszterelnök támogatására éppen Szabó Lőrinc munkahelyét, a Magyarországot felajánlják, hogy az új orientáció megszólaltatója legyen (1934. február 1-től). A miniszterelnök találkozóra kéri az írók egy részét 1935. április 16-án az új főszerkesztő, a szintén író Zilahy Lajos villájába, köztük Szabó Lőrincet, akiket az Új Szellemi Front néven meghirdetett program támogatására szeretné megnyerni. Amikor világhosszúvá válik, hogy Gömbös programja nem az ugyanabban az időben meghirdetett roosevelti New Deal jelleggel valósul meg, az írók egymás után felmondják a szövetséget, majd nemzeti és reformer jelleggel Márciusi Front címmel ellenzéki politikát hirdetnek meg (1937. március 15.). Az Est-lapok ebben a politikai csapdában 1939-ben megszűnik. Csak a lapkonszern egyetlen napilapja, a nagymúltú, múlt századi alapítású Magyarország él továbbra is (egy *reggeli* és egy *esti* kiadással), de az akkori miniszterelnök, Teleki Pál (1879–1941. április 3.) által meghatározott változott, úgynevezett államosított profillal: a kormány félhivatalos lapja lesz, a főszerkesztő pedig Szvatkó Pál (1901–1959), korábban (1924–1938) a Prágai Magyar Hírlap irányítója, 1938 után pedig a Felvidéki Magyar Hírlap szerkesztője, 1944-ben a bevonuló németek angolbarátsága miatt letartóztatták és deportálták. Szabó Lőrinc, a korábbi olvasószerkesztő (Darvas János, a későbbi Darvas Iván színész apjának társaságában) a háború végéig

vállalja az új szerkesztőségben is eddigi munkakörét, de szerzőként már alig jelenik meg benne.

Ebben a pillanatban igen kedvező új publikációs ajánlatot kap. Farkas István neves festőművész-tulajdonos a háború kitörése előtt hazatér Párizsból és megvalósítja, hogy a korábban politikai és poétikai jellegében konzervatív irodalmi folyóirat, az Új Idők és a Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. (1943-tól: Új Idők Irodalmi Intézet Rt.) könyvkiadó az élő irodalom értékeinek tágabb mezőnyre felé váljék nyitottabbá. Ennek során igen előnyös életmű-szerződést köt a költővel (az *Ima a gyermekekért* című a költő első verse, amelyik ebben a folyóiratban 1939. július 30-án jelenik meg).

A költő továbbra is igyekszik korábbi szokásait követni. Évi rendes szabadságát utazásokkal tölti, néha feleségével és/vagy gyermekeivel, és hogy az utazás költségeit fedezze, riportokat ír, versekben emlékezik meg egy-egy kivételes időpillanatról, de főként műfordításokat készít a Nemzeti Színház számára: 1934. júliusában felesége társaságában Párizsba látogat (itt a Boulevard Saint-Germain 16. szám alatt, a Bucy utca sarkán, az Acropolis Hotelben laknak), Dalmáciába többször (feleségével és lányával, Kisklárával 1932. június 19. és 29. között; 1934. szeptember 16. és 27. között egyedül; majd Lóci fiával 1937. július 10. és 22. között), ez utak emlékei a *Mosztári tücsök* és az *Egy raguzai leánderhez* valamint a *Beszélgetés a tengerrel* és a *Lóci és a szakadék* című létfilozófiai ihletettséggű versei. Shakespeare *Athéni Timon* című drámáját 1935 nyarán fordítja a Nemzeti Színház (Németh Antal rendező-igazgató) megrendelésére: a július hónapot baráti meghívásra Bisztrai Farkas Ferenc (1903–1966, az 1956-os forradalmi kormány későbbi minisztere) birtokán, Déda-Bisztra felett egy erdélyi hegytetői menedékházban tölti leánya és vendéglátói társaságában. 1938. július 20. és augusztus 22. között a Fekete-erdőben a Titi-tónál Kleist *Amphitryon* című, tragédiai hangoltságú komédiáját és Shakespeare *Abogy tetszik* című vígjátékát fordítja (szállodai címe: Wolf's Hotel Titisee, Hochschwarzwald). A *Macbeth*-et 1939-ben a Tátrában fordítja az ott véletlenül megismert, irodalomrajongó Moldvay Klára angolszakos tanárnő társaságában.

Hivatalos vagy félhivatalos utazásokra is sor kerül. 1931. június végén-július elején az Est-lapok tulajdonosának jóvoltából, lapja képviselőjében résztvesz a Lloyd Triesztino luxushajójának, a Victoriának sajtóbemutató útján a Trieszt-Velence-Brindisi-Alexandria-Kairó útvonalon, eljut a piramisokig (az út későbbi verses emléke a *Sivatagban* című, történelmet, etikát és létfilozófiát egybevető verse). 1933-ban, miután cseh és szlovák költők magyarra fordításában jelentős szerepet vállal, a csehszlovák kultúrattasé, Anton Straka jóvoltából szerelmével, Vékesné Korzáti Erzsébettel kététes utat tölt cseh és morva városokban, sőt Drezdába is ellátogathatnak. Augusztus 9-én a prágai írók kedvelt találkozó helyéről, a Barrandov kávéházi teraszról üdvözlő lapot küld feleségének, a lap aláírói között a cseh és szlovák líra klasszikusai szerepelnek (Josef Hora, František Halas, Ján Šmrek és Vilém Závada). 1936 július elején sajtóbemutató repülőúton vesz részt a Budapest-Svájc útvonalon, az út verses emléke a *Réggeltől estig* című versciklusa. 1941-ben, a jugoszláv-magyar „örök barátsági szerződést” követően, még az ország lerohanása előtt kultúrdelegációval Belgrádban, hasonló küldetéssel 1942. márciusában Bulgáriában jár, 1943-ban Svédországba és Finnországba készül: a finn delegáció, benne Koskenniemi költővel (1885-1962) és Arvi Kivimaa prózaíróval (1904–1984) még elér Budapestre, Kivimaa hazatérve még egy portrét közöl a Suomen Kuvalehti című finn magazinban Szabó Lőrincről, de a magyar delegáció

viszonzó útja előbb elhalasztódik, majd végleg elmarad, hasonlóképpen Koskenniemi Szabó Lőrinc-fordítása és portréja is.

Leggyakrabban Németországban jár. Még a megszüntetés előtt álló lapja képviselőjében 1938. augusztus 20. és 29. között Horthy államfő, 1939. április 28. és május 4. között Teleki miniszterelnök sajtókíséretének tagja, 1941. március elején már az átalakított újság képviselőjében a Lipcsei Nemzetközi Vásáron sajtótudósítóként vesz részt (kiemelt terjedelemben méltatja az akkor még ott felállított szovjet pavilont), ugyanez év május végén a Nemzeti Színház vendégszereplését kíséri, 1942. október 7. és 11. között. Tanácsadói és műfordítói szerepet vállal a rövidéletű Deutsch-Ungarische Gesellschaft Kazinczy Könyvtárának szerkesztésében; az 1941-es évben három köteteske jelent meg fordításában: Keller *Tükör, a cica (Spiegel, das Kästchen)*, Storm *Aquis submersus* és Droste-Hülshoff *A zsidóbükk (Die Judenbuche)*. A weimari Deutscher Dichtertag vendégeként résztvesz az 1941-ben életrehívott Europäische Schriftsteller-Vereinigung konferenciáján. A konferencián való részvételre magyar részről Ullein-Reviczky Antal (1894–1955), a külügyminisztérium sajtóosztályának akkori vezetője kéri fel, akit közben stockholmi magyar nagykövetség neveznek ki, és aki utóbb a szövetségesekhez elsőként csatlakozó magyar diplomaták egyike lesz. A megszállott Európát „gleichschaltolni” akaró szellemiséggel határozottan ellenkező hangnemben szólalt fel (az újáról készített intern beszámoló publikálva a *Harminchat év* című posztumusz levelezésgyűjtemény első kötetének jegyzeteiben). Előadóként a háború alatt Berlinben és Bécsben is többször megfordul (1939. június 4-én előadást tart a berlini Collegium Hungaricumban *Neue Ungarische Dichtung – Geist und Stil* címen, hasonlóképpen 1942. december 8-án Berlinben beszél éppen akkor friss weimari tapasztalatairól, utána 11-én Bécsben tart Móricz Zsigmond prózáiról előadást, mindkét helyen házigazdái a költőt is bemutatják). (Az utazásai során készített cikkeket, előadásokat, felszólalásokat utóbb a *Magyar sors és fehér szarvas* című, publicisztikáját összegyűjtő posztumusz kötet publikálja 1994-ben).

Weimari felszólalását követően alakult ki együttműködő barátsága Carl Rothéval, az Íróegyesülés ügyvezető főtitkárával, aki kapcsolatban állt az 1944-es Hitler ellenes összeesküvőkkel, és magyarországi útjai során az angolszász orientációjú ellenállással tartott kapcsolatot. Csak a legutóbbi időkben derülhetett fény arra, kivel is találkozgatott Rothe, amikor 1944 elején Szabó Lőrincék vendégeként Magyarországon tartózkodott. A skót John Dickinson (1910–1962) a Price Waterhouse cég hites könyvszakértő munkatársaként a háborús viszontagságok során Berlinből Varsón és Bukaresten át Budapestre menekült. Itt a Bethlen István volt miniszterelnök szűkebb köréhez tartozó, mártírhálalt halt literary gentleman, patrisztikus tudós és szerkesztő Balogh József körében megismeri Teleki Ella grófnőt (született 1918-ban), akit 1940 július végén feleségül vett. Budapest ostroma idején mindketten a legendás svéd diplomata, Raoul Wallenberg közeli munkatársai lettek. Nemcsak Szabó Lőrinc írja 1945-ös védőbeszédében háború alatti ténykedéséről: „azok, akik nem ismertek vagy félreismertek, éveken át gyaláztak, s nekem túrnöm, hallgatnom kellett. Most se szívesen mondtam el ezeket a dolgokat, s talán még most sem tárhatok fel mindent.”, Dickinson úrnak is, miután családjával együtt 1946. április 13-án egy szovjet repülőgépen Londonba távozhatott, majd onnan Stockholmba ment ismét angol cég munkavállalójaként, Svédországban lelkére kötötték: magyarországi kapcsolatairól soha, sehol ne beszéljen. Azt a szintén angol származású budapesti gyárost (Guy Martint), akivel John Dickinson Magyarországon kapcsolatot tartott, és akinek a családjával a háborút

követően Szabó Lőrinc és Illyés Gyula is ismeretségbe került, a megszálló szovjet hatóságok mint angol kémeket utasították ki az országból.

Felmenthetetlennek minősített katonai beosztása miatt (mert ifjan tüzértiszti kiképzést kapott) 1940-től gyakran behívták (először az erdélyi bevonulás idején 1940. július 2. és október 15. között, majd Jugoszlávia felbomlása után 1941. július 9. és 30. között, majd „lőszerkezelői tanfolyam”-ra 1942. március 7. és 14. között és 1943. május 1. és június 1. között, míg végül 1943. augusztus 2. és 1944. november 25. között személyes protekcióval a Vezérkari Főnökség sajtóosztályára kerül, a Képes Táborig Újság társszerkesztőjeként), mindezt a költő állandóan felpanaszolta, katonaként az ország területét sohasem hagyta el, és amikor első katonáskodása után gallyatetői pihenése idején (1940. október 20. és 30. között) emberi jellegű életképekben próbált a katonaelet általa „spród”-nek minősített anyagából verseket írni és könyvet is készült ebből alakítani, a szélsőjobb oldali sajtó támadása (Szózat, 1940. november 18. számában) a katonai témájú versek közlésének beszüntetésére és magyarázkodó cikk megírására kényszerítette.

A Nemzeti Színházban 1939-ben bemutatásra kerülő *Macbeth*-fordítása részletének egy liberális napilapban (az Esti Kurírban) való közlését a háborús cenzúra kitiltja: „a darab annyira át meg át van szöve államvezetők elleni merényletekkel, támadásokkal és különféle államfodorlatokkal, hogy a mai körülmények között egyetlen részlete sem látszik kívánatosnak hírlapi közlésre.”

A felgyűlt ellentétes politikai tapasztalatait a Magyarország háború utáni átmenetét is előkészítő, Kállay Miklós miniszterelnök és Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök által 1942 novemberében, az afrikai partraszállás után Lillafüredre összehívott írói konferencián fejti ki, a 22-ikei ülészakon. Önmaga vonatkozásában elutasítja a háborús versek írását, a háborús tematikát illetően pedig azt mondja: „A valóságnak, az életnek a plasztikája kell, a maga ezer és millió színével, ellentétével, ellenpontjaival, fény és árny kell az igazi megvilágításhoz. A háború szörnyűség; Shakespeare és Schiller szörnyű háborús vérengzései mégis gyönyörűek a színpadon. Ábrázolási szabadság nélkül nem lehet ábrázolni; [...] A mai hivatalos felfogás – biztosra veszem – nem engedné egy új magyar Shakespeare működését. [...] Nos, kérjük a megfelelő palettát, mert Dante poklát nem lehet a mennyország színeivel megfesteni.” A beszédet a Nyugat utódja, az Illyés Gyula szerkesztette Magyar Csillag közlésre kérte, de a cenzúra ezt sem engedte megjelenni (magam a költő hagyatékában megmaradt korrektúra alapján közöltem a már idézett *Harminchat év* című dokumentumkötet jegyzeteiben).

A háború után többször előállítják egy-egy napra, végül 1945 szeptember 25-én mint újságírókat feddésel igazolják. Ekkori viszontagságait 1945-ös *Naplójában* rögzíti, az igazolási tárgyalásokra két védőbeszédet is készít, amelyekben élete korábbi tényeit foglalja össze (ezek a dokumentumok *Bírákhoz és barátokhoz* címmel 1990-ben az egész eljárás dokumentált ismertetésével együtt publikálva lettek, az ezután előkerült igazolási tárgyalás jegyzőkönyve megjelent az Uj Irás 1991 3. számában 66–80.). Bárha igazolták, mivel az újság, amelynek évtizedekig szerkesztője volt megszűnt a háború után, többet állást nem vállalt. Ekkortól kezdve műfordítói munkából élt és tartotta el családját. Felesége tisztviselői állást szerzett az MTA növénytan intézetében, leánya a Rádió Színház művésznője lett. Fia nemzetközi hírű sportoló és filmrendező szakot végez a Színművészeti Főiskolán.

A háború után mindazok a folyóiratok és kiadók, amelyekben verseit korábban megjelentette megszűnnek, a népi írók 1946 őszétől, Illyés Gyula szerkesztésével meg-

jelenő Válasz című lapjának versrovatát gondolja, itt még megjelenhetnek versei is, de 1949-ben ez a folyóirat is megszűnik, ezt követően a diktatúra éveiben *individualistának* minősített versei számára 1954-ig nem talál publikációs lehetőséget.

Életmenete a háború után leegyszerűsödik: barátok vendégeként – főleg a Balaton partján – tölti nyarait és a világirodalom klasszikusait fordítja kiadóik megrendeléseire. Átdolgozza ifjúkori Shakespeare szonettfordításait, lefordítja Shakespeare *Troilus és Cressida* valamint *Vízkereszt* című drámáit, Racine *Andromaque*-ját, Molière *Misanthrope* és a *Nőke iskolája* című drámáit, Puskin *Bahcsiszeráji szökőkút* című elbeszélő költeményét, Majakovszkij *150.000.000* című poémáját, egy kötet Tyutsev-verseket, Krilov és La Fontaine állattalbeszélő-verseit, Thomas Hardy *Tess* című regényét *Egy tiszta nő* címmel.

A Magyar Nemzet című napilap 1950. február 16-i számában a következő gyászjelentés olvasható: „Vékes Ödönné született Korzáti Erzsébet hirtelen elhunyt. Temetése csütörtökön d.u. 1. órakor a farkasréti temető halottasházából lesz.” Ezzel a gyász hírrrel zárult egy huszonöt évig tartó szerelmi történet, de ugyanezzel kezdődött el az a tragikus-gyászos-elmélkedő-eszmélkedő huszonhatodik év, amelynek során megszületett a címmel is ezt az évet jelző mű, *A huszonhatodik év* 120 szonettből álló ciklusa. Az emlékezés során a költő végiggondolja mindhármójuk, a kedves, a feleség és a saját szempontjából az elmúlt negyedszázad történetét az immár megválaszolhatatlan kérdésnek állandó ismételtetésével: miért vállalta magára kedvese az önkéntes halált 1950. február 12-én, szombatról vasárnapra virradó éjszaka, a Ráth György utca 54-es számú ház első emeletén lévő lakásában (a negyedszázados szerelem dokumentumai *Huszonöt év* címmel 2000-ben jelennek meg).

A gyászév megfeszített műfordítói és a gyászszonetteket alkotó munkája következtében 1951. október 10-én elkövetkező első trombózisát lábon húzza ki, költőbarátja, Illyés Gyula vendégeként Tihanyban. 1954. Szilveszterén a második trombózis már súlyos kórházi kezelést kíván. 1956 hosszú hideg télén sokizületi gyulladással szenved. 1957. őszén, amikor ismét rosszul lesz Illyéséknél Tihanyban, újabb trombózisra gyának szanak. Kiderül, hogy áttételes tüdőrák okozza újabb szenvedéseit.

A *Te meg a világ* kötetet követő évtizedekben a magánember viszontagságait a költő ellenkező irányú tájékozódásával ellenpontoszza: a *Különbéke* (1936), de még inkább a *Harc az ünnepért* (1938) és a személyes életrajzát követő, az emberi életről fogalmazott eszmélkedés, a *Tücsökműzene* (1947) verseiben. *Összes verseit* 1943-ban, műfordításainak, az *Örök barátainknak* első gyűjteményét 1941-ben, a másodikat 1948-ban jelenteti meg, a politikai változások okozta félelemtől hajtva, versenyt futva az idővel. Bárha a változó politikai viszonyok megváltoztatják magánéletét, költészete hangnemét tekintve töretlen marad. Ezt folytatja a publikálás minden reménye nélkül készített gyászoló ciklusa (*A huszonhatodik év*, keletkezési ideje: 1950–1951, összeszerkesztése: 1951 húsvétja Balatonfüreden, Lipták Pál barátja vendégeként, befejezése és megjelenési ideje: 1957) amelyben szembe néz az elmúlás és marandóság kérdéseivel. Visszatérése az irodalmi életbe az 1956-os *Válogatott versei Valami szép* című ciklusával (benne olyan versekkel, mint a *Földvári mólón*, *A forzicia éneke*, a *Ficséri-füsti* vagy a *Mozart hallgatása közben*) valamint a *Tücsökműzene* bővített kiadása 1957-ben felfedezés számba ment.

Olyan reménytelen személyes körülmények között létrejött alkotások ez évtizedek versei, amelyek az egy Igazság széthullásának tudatában az Egyes ember igazságának védelmét mégis magukba foglalják, felmutatva „az Egy álmai”-t; ezáltal a költői alko-

tást, mint az önmegvalósítás még lehetséges esélyét jelentik a világháborúk és személyes tragédiák hatására a történelmi-szociológiai célját veszítő ember számára; mind-ebből következően a hitetlenség rideg mélypontján mintha a költészet sajátos megváltást is sugallana: „két kezével egyszerre tart az isten / s ha azt hiszem, hogy rosszabb keze büntet, / jobbjá emel, és fölragyog az ünnep.” A versek nem bármiféle megoldásokra törekszenek, hanem elszánt kérdéseket fogalmaznak és a felelet hiányától szenvedő keresésre készítenek. A *Te meg a világ* kötetben kialakított dialogikus poétikai paradigma továbbalakítását jelenti az 1932 utáni költészete: *a dialogikus poétikai gyakorlat klasszicizálódását*. Lényege, hogy az emberi személyiségre és történelemre összpontosított dialógus átrendeződik, a mikrokozmosz a makrokozmoszban méretik meg. Lehet ez ódaian felemelő, harmonikusan kiegyensúlyozott, vagy ennek ellentétéként a különbözőést lefokozóan hangsúlyozó, a költői személyiségben és az emberi létezésben egyként megkínzó-megalázó-kiszolgáltatottá tevő. Bár mindig „magát figyel”, egyben történeteknél mélyebb archetipusokat (igen gyakran a keleti filozófia meséit) keresi arra, hogy az ember nélküli létezés hangjait, eseményeit, tárgyait meghallja, lássa, észlelje. Ebben akarja megtalálni azután a világ esetlegességeit, benne például önmagát, belőle eredeztetni veszélyeztetettségét is. A világ viszonyítottságát figyelő: a létezésben benne lévő tudatnak a léttényekkel való szembesülését teszi leírhatóvá. Kortársai közül aki ezt a lépést tudatosan nem teszi meg: Gottfried Benn, aki élete vége felé is szemére veti T. S. Eliotnak a hasonló poétikai váltását. Ugyanakkor Rilke *Orpheus-szonettjeitől* a kései Yeatsig, az *Ash Wednesday* utáni Eliottól a *Különbéke*, a *Harc az ünnepért* és a *Tücsökezene* Szabó Lőrincéig, a „*Költőnk és kora*” című kései versét író József Attilától Pilinszkyig, a cantók Ezra Poundjától Weöres Sándorig talán ebben kereshető a harmincas és azt követő években alakuló alkotói retorika meghatározó jellegzetessége.

Ennek összegezéseként olvashatjuk a költő világirodalmilag egyedülálló vállalkozását: élete vége felé mindegyik versének önmagyarázó elbeszélését mondja el (*Vers és valóság 1–2*, megjelent 1990-ben). Ennek kiegészítése a még a költő által élete végén egybeszerkesztett műfordítás-gyűjtemény, az *Örök barátaink 1–2* (mely már csak a költő hirtelen halála után, 1958-ban jelenhetett meg). Jellegzetessége: sem kronologikus, sem költőnként való sorrendet nem alkalmaz, a költői tudat tájékozódására megidézett világirodalmi szövegeket szerkeszt egyetlen kozmikus kompozícióba.

1956 magyarországi megújulása meghozza a költő méltó ünneplését is. A könyvhétre megjelenik a költő barát, Illyés Gyula bevezetőjével és a festő barát, Bernáth Aurél (1895–1982) portréjával gazdag költői válogatás verseiből. Nyáron, július 2-án a Mélyépítő Tervező Vállalat rendezésében Budapesten ünneplik irodalmi esten, szülővárosában, Miskolcon pedig éppen október 23-án, a forradalom kitörésének napján köszöntik.

1957. május 13-án látja Tihanyban a holdfogyatkozást, amelyről utolsó befejezett, május 16-án véglegesített versét írja. Ezt még utólag elküldi a *Tücsökezene* új kiadását előkészítő szerkesztőnek, Domokos Mátyásnak. A váratlanul rácsapó kór egy nagy-lehetőségű megújulást szakasztott meg 1957. október 3-án délután, öt perccel 3 óra előtt, a Fiumei út 17. szám alatti klinika I. emeleti 119-es szobájában. A magyar irodalom, művészet és politikai élet nagyságainak pantheonjában, a Kerepesi úti temetőben helyezték örök nyugalomra október 8-án, nagy állami tiszteletadással. A diktatúra visszarendeződésének idején a kimért hivatalosságtól elkülönülve, a ravatal mellett, rövid, a résztvevők számára alig észrevehető pillanatban barátai vélekedését Illyés

Gyula, a költőtárs, utolsó évei legjobb barátja fogalmazta meg: „Barátaid, küzdőtársaid megbízásából és kívánsága szerint mondok búcsút, kedves Lőrinc. Mindazok nevében, akik képtelenek fölfogni, hogy nem vagy, mert régtől fogva jól tudják, hogy ki voltál és ki leszel: halhatatlan szellem, a legnagyobbak közül való. Se veszteségünket felmérni, se fájdalomunkat kifejezni nincs méltó szó. Köszönjük, hogy életünk alkotórésze lettél. Nyugodj békében.”. Barátai és küzdőtársai ettől kezdve, minden évben halála pillanatában tisztelgésre felkeresik sírját azóta is. Velük együtt a tisztelők újabb és újabb nemzedékei; a róla elnevezett iskolák láncolatának küldöttségei.